

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України)

Психодіагностика характеру особистості в умовах професійної депривації

Статтю присвячено розробці методіки діагностики невротичних рис особистості, яка перебуває у стресогенних умовах депривації трудової потреби.

Ключові слова: особистість, депривація трудової потреби, невротичний характер, структура та зміст характеру, духовно-моральна саморегуляція.

В сучасних умовах загострення конкуренції на ринку праці людина змушена шукати адекватні форми взаємодії з навколишнім світом з метою адаптації до складних умов життя. Проблема професійної депривації особистості проявляється не тільки в ситуації безробіття, але й у випадку, коли професіонали (інженери, педагоги, лікарі тощо) змушені змінювати свою кваліфікацію, оскільки не витримують економічного та психологічного тиску у зв'язку з економічною нестабільністю у країні. Пристосування до стресогенних умов життя викликає особистісні девіації, які детермінують різні форми патохарактерологічного (зокрема, невротичного) розвитку особистості. Набуті особливості невротичного характеру не тільки не сприяють конструктивній професійній самореалізації людини, але навпаки, створюють додаткові психологічні проблеми, які, у свою чергу, ще більш стимулюють невротизацію особистості. Таким чином, “порочне коло” замикається. Ця сумна реальність сучасного життя обумовлює **актуальність** психодіагностики та своєчасної профілактики невротизації особистості в умовах професійної депривації.

Метою статті є висвітлення проблеми дисгармонійного розвитку особистості та розробка методів діагностики особливостей рис характеру.

Характер як стійка система стійких особистісних рис формується шляхом набуття і закріплення певних стереотипів. Тобто, характер можна розглядати як систему набутих позитивних або негативних “звичок” сприйняття та

поведінкового реагування. Модель характерологічної детермінації вектора особистісного розвитку можна зобразити у вигляді схеми (Рис. 1).

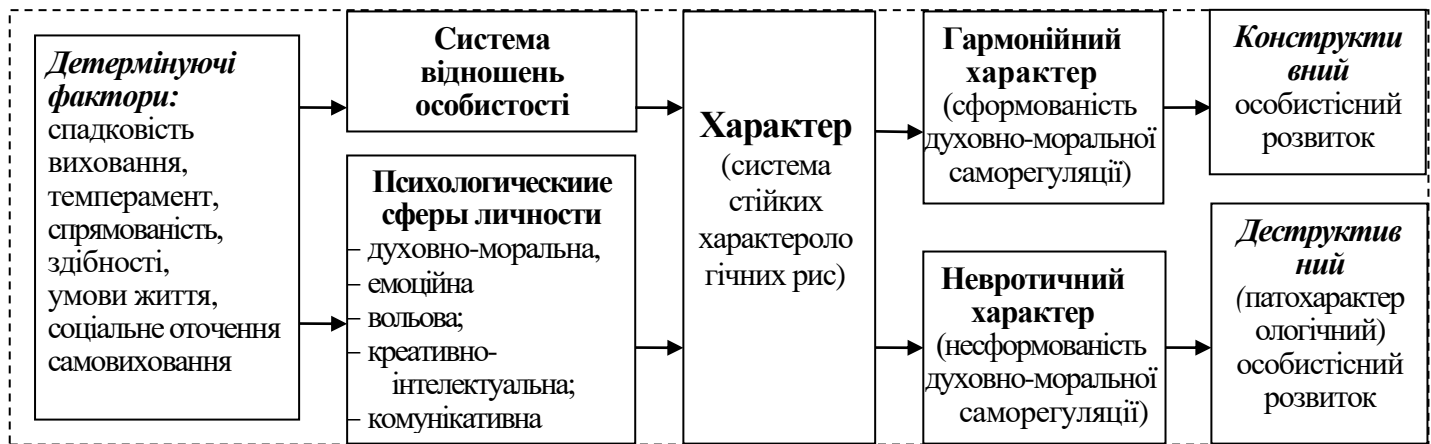

Рис. 1. Характерологічна детермінація вектора особистісного розвитку.

Характер має *зміст* і *структуру*. Показники структури характеру розташовуються по осях: сила – слабкість; жорсткість – м’якість; цілісність – суперечливість; неурівноваженість – урівноваженість характеру [3]. В залежності від структури й змісту характер може бути *гармонійним*, що визначає конструктивний розвиток особистості, і *дисгармонійний*. Визначальним чинником гармонійності характеру є ступінь сформованості духовно-моральної саморегуляції, яка має здійснюватися за рахунок взаємоузгодженого функціонування духовно-моральної і емоційно-вольової сфер особистості.

Невротичний характер – це система стійких деструктивних і неузгоджених рис, яка спотворює внутрішній світ особистості й обумовлює порушення взаєностосунків з оточуючими. Невротичний характер може проявлятися в хронічній роздратованості, непослідовності дій. Передумовою розвитку невротичного характеру є наявність акцентуації, яка посилюючись впливом стресових умов набуває ступеню вираженості рис характеру до рівня невротичних. На основі аналізу типів акцентуації характерів за класифікацією А.Є. Лічко [2] було визначено провідні невротичні риси кожного з типів.

1. Сензитивний тип має підвищену чутливість, вразливість, знижений настрій, що обумовлює труднощі у спілкуванні та адаптації в колективі. Разом з тим має почуття обов’язку, високі моральні вимоги до себе і до інших. Стрижневими якостями характеру є емоційна лабільність, меланхолійність.

2. Неврастенічний тип має підвищену чутливість, стомлюваність, дратівливість, що обумовлені слабкістю фізичного і психічного здоров'я. Стрижневими якостями є нервово-психічна ослабленість, емоційна лабільність.

3. Психастенічний тип. Відрізняється схильністю до самоаналізу й оцінок інших людей, емоційною в'язкістю і тривожністю, що обумовлює нездатність до прийняття рішень. Яскраво виражена суперечливість характеру: самовпевненість сполучається з нерішучістю, а безапеляційність і швидкі дії, коли потрібна обережність. Стрижневими якостями є тривожність, ригідність.

4. Педантичний тип – орієнтований на себе, має зверхцінні ідеї, оцінює інших людей категорично: вимогливий, жорстокий, злопам'ятний, вередливий і дратівливий. Стрижневими якостями є ригідність, педантичність.

5. Збудливий тип – агресивний, схильний до емоційних афектів, прагне на роль володаря, встановлює свої порядки та диктат над іншими. Жорстокий по відношенню до слабких. Може бути діяльним, наполегливим, часто досягає досконалості. Стрижневими якостями є агресивність, емоційна вибуховість.

6. Демонстративний тип привертає увагу до себе за будь-яку ціну. Схильний до фантазування, має високі претензії. Стрижневими якостями є егоцентричність, демонстративність, емоційна збудливість.

7. Шизоидний тип – замкнутий, самотній, оригінальний, на все має свою думку, відрізняється “нестандартною логікою”, байдужий до інших людей, не вміє співчувати, стриманий у прояві своїх почуттів. Часто впадає в крайності. Стрижневими якостями є егоцентризм, гордість, індивідуалістичність.

8. Гіпертімний тип має піднесений настрій, підвищену активність, схильність до бешкетництва. Часто буває неформальним лідером, має нестійкі інтереси, поверхові захоплення. Часто переоцінює свої здібності, буває занадто самовпевненим. Стрижневими якостями є імпульсивність, гордість.

9. Нестійкий тип не має особистісного стрижня, залежний від оточуючих, діє за зразком, слабовільний, має підвищену тягу до лінощів, розваг. Стрижневими якостями є екстернальність, слабовілля, неорганізованість.

10. Конформний тип прагне бути як усі, наслідувати способи поведінки. Має некритичне ставлення до авторитетів. Це тип пристосування, що заради

своїх власних інтересів готовий зрадити товариша, але, що б він не зробив, він завжди знайде виправдання своєму вчинкові. Стрижневими якостями є екстернальність, лукавість, конформізм.

Спираючись на дану типологію, невротичні риси було скомпановано у систему критеріїв невротичного характеру відповідно до підструктур особистості. Для дослідження структури й змісту характеру було визначено систему *дихотомічних критеріїв* гармонійного і невротичного характерів особистості: 1. Духовно-моральна сфера: совісність – гординя, чесність – лукавість, альтруїзм – корисливість, відповідальність – екстернальність. 2. Інтелектуально-креативна сфера: конформність – принциповість, ригідність – креативність, педантичність – толерантність. 3. Вольова сфера: збудливість – психічна урівноваженість, імпульсивність – терплячість, слабовілля – організованість. 4. Емоційна сфера: емоційна лабільність – емоційна стабільність, тривожність – впевненість, меланхолійність – оптимістичність. 5. Комунікативна сфера: агресивність – доброта, індивідуалізм – емпатія, демонстративність – скромність. 6. Психофізіологічні якості: нервово-психічна ослабленість – стресостійкість. За кожним критерієм визначено показники і відповідно до кожного показника розроблено психодіагностичний інструментарій.

Експериментальний опитувальник “Структура та зміст характеру” розроблений на основі комплексного сполучення окремих шкал за різноманітними методиками: самоконтролю (Кеттелл), креативності (О.Є. Туник), екстернальності (Є.Ф. Бажин), агресивності, толерантності, емпатії, тривожності, збудливості, невротизації (В.В. Бойко), стресостійкості (М.В. Секач), депресивності (Т.І. Балашова), індивідуалізму, демонстративності тощо [2]. Методика містить 35 шкал і дозволяє визначати риси характеру відповідно підструктур особистості. **Інструкція:** оцініть ступінь своєї згоди з кожним твердженням (0 – не згоден, 1 – не впевнений, 2 – згоден).

1. У конфліктах я намагаюся зрозуміти, свою неправоту і вибачаюся.
2. Я люблю завжди бути першим, встановлювати свої правила.
3. Я не могу віддати останні гроші на покупку ліків для хворої людини.
4. Мені важко пожертвувати милостиню безпритульним дітям.

5. Я особисто відповідаю за свої стосунки з людьми.
6. В моїх проблемах винуваті обставини або інші люди, це мене дратує.
7. Завжди треба говорити правду, якою б гіркою вона не була.
8. Про деякі нюанси мого життя батькам знати не обов'язково.
9. Заради своїх принципів я готовий піти на конфлікт із друзями.
10. Будь-яке побажання навколишніх я завжди намагаюся виконати.
11. Я дуже люблю займатися творчістю, висувати оригінальні ідеї.
12. Мені складно приймати рішення, я довго коливаюся.
13. Зазвичай я легко пристосовуюся до нових прискіпливих партнерів.
14. Я не люблю нововведень, мені вкрай важко змінювати свої звички.
15. Мене зовсім не бентежать зауваження щодо мене або моєї роботи.
16. Я відчуваю щодо кривдника ненависть, неконтрольовану лють.
17. Потрапивши в "пробку" на дорозі, я спокійно очікую.
18. Я краще пройду пішки 3 зупинки, коли автобуса немає.
19. Залізна воля й організованість - мої головні помічники в житті.
20. Коли мені набридає нецікава робота, я її кидаю.
21. Мені вдається регулювати свої емоції силою волі й свідомості.
22. Я часто засмучуюся через дріб'язкові негаразди.
23. Я не звертаю уваги на те, про що говорять у мене за спиною.
24. Мене охоплює почуття тривоги й страху під час грози.
25. Розчарування не викликають у мене сильних і тривалих переживань.
26. Я песимістично думаю про майбутнє.
27. Я довіряю людям і доброзичливо ставлюся до всіх навколишніх.
28. Мені приємно тикнути носом ворогів у їхні помилки.
29. Коли я читаю про трагічні події, то дуже співчуваю героям.
30. Зазвичай я живу "у своєму світі", проблеми інших мене не хвилюють.
31. У спілкуванні я більше цікавлюся іншими ніж говорю про себе.
32. Я люблю викликати подив і замилювання в інших людей.
33. Яскраве світло, різкі звуки, сильний шум не лякають мене.
34. Мені важко зосередитися на роботі, пов'язаної із тривалою увагою.
35. Іноді я хочу підтримати людину, але раптом дратуюся й ображаю її.

36. Мені часто буває соромно за свої думки та вчинки.
37. Я не люблю й не вмію просити пробачення.
38. Від своєї мети краще відмовитися, якщо це може комусь зашкодити.
39. Допмагаючи іншим, я зазвичай сподіваюсь на відповідну допомогу.
40. Я точно знаю, що мої невдачі були результатом власних помилок.
41. Люди, яких я кривдив, самі винуваті в моїх поганих вчинках до них.
42. Я намагаюся чесно сказати другу про його поганий вчинок.
43. Мені цікаво обговорювати з іншими людьми недоліки моїх друзів.
44. Я завжди намагаюся вчиняти у відповідності з моїми принципами.
45. Я хочу бути як усі: не виділятися, дотримуватися суспільних правил.
46. Мені подобається експериментувати й вирішувати складні завдання.
47. Я ніколи не зроблю перший крок, якщо мене скривдили.
48. Я спокійно сприймаю, коли партнер робить щось по-своєму.
49. Я сильно злюся на себе, коли не можу зробити роботу досконально.
50. Я спокійно реагую навіть на великі неприємності.
51. Я зазвичай грубо і з гнівом відповідаю кривдникові.
52. Я можу досить довго терпіти біль, голод, спрагу, жару й холод.
53. Іноді я купую річ, не думаючи, наскільки вона мені потрібна.
54. Я можу організувати себе, коли потрібно зробити багато роботи.
55. Я не дотримуюсь розпорядку дня: часу підйому, прийому їжі, занять.
56. Я легко переборюю свій гнів та відновлюю емоційну рівновагу.
57. Я часто роблю вчинки під впливом миттєвого настрою.
58. Для мене не важливо, щоб мене схвалювали інші люди.
59. У мене буває почуття сильного занепокоєння, відчуття можливого лиха.
60. Я природжений оптиміст, у мене завжди гарний настрій.
61. Іноді мені здається, що я взагалі ні на що не придатний.
62. Більшість людей - симпатичні та приємні для мене люди.
63. Якщо я на когось злюся, я можу вдатися до фізичної сили.
64. Мені цікаво зрозуміти і зміст розмови, й почуття співрозмовника.
65. Мені важко зрозуміти оточуючих, а їм ще важче зрозуміти мене.
66. У компанії я більш мовчу й слухаю інших.

67. Я не виношу байдужого ставлення навколишніх до себе.
68. Коли я лягаю спати, то відразу засинаю, не думаючи про минулі події.
69. Я швидко втомлююся від кропіткої роботи, і тоді мене все дратує.
70. Часто мої реальні вчинки не збігаються з моїми добрими намірами.
71. Голос власної совісті для мене важливіше, ніж осуд навколишніх.
72. Я не терплю ніяких зауважень на свою адресу.
73. Мені приємно піклуватися про інших.
74. Мені важко позичати гроші, навіть коли я маю на те можливість.
75. Ні обставини, ні інші люди, тільки я сам є причиною своїх проблем.
76. Я почуваю, що мало впливаю на те, що відбувається із мною.
77. Я вважаю що треба чесно зізнаватися собі й людям у своїх вчинках.
78. Життя навчило мене не бути занадто відвертим, навіть із друзями.
79. Моє золоте правило – не відступати від моральних принципів.
80. Заради схвалення друзями можна пожертвувати своїми принципами.
81. У складній ситуації я не панікую, а знаходжу оригінальне рішення.
82. Я довго не можу заспокоїтися через неприємності.
83. Якщо люди роблять щось невірне, я не вступаю з ними в суперечку.
84. Лягаючи спати, я перевіряю, чи погашене світло, чи замкнені двері.
85. Я рідко злюся й гневаюся.
86. Якщо хтось мене скривдить, то одержить від мене своє сповна.
87. Мене не дратує очікування в чергах.
88. Я часто говорю до того, як обміркую сказане.
89. Будь-яку роботу я намагаюся виконувати ретельно й організовано.
90. Я не можу вчасно піднятися вранці, і тягну до останньої хвилини.
91. Мені вдається переступати через свої образи й зберігати спокій .
92. Якщо мені щось не вдається, я можу втратити надію й запанікувати.
93. Я впевнений у своєму майбутньому.
94. Мені часто сняться страшні сни.
95. Ранком я зазвичай встаю в гарному настрої.
96. Настрій у мене часто знижений.
97. У людях більше гарних якостей ніж недоліків.

98. Бувало так, що я заподіював сильний біль близьким людям.
99. Я завжди співчуваю тим, хто страждає, тому що їм боляче.
100. Мені більш підходить не колективний, а індивідуальний спосіб роботи.
101. Я згодний з тим, що скромність прикрашає людину.
102. Знайомі вважають, що в мене є артистичні здібності.
103. Я легко адаптуюся до несподіваних неприємних ситуацій.
104. Втомившись від роботи, я відчуваю слабкість і дратівливість.
105. Буває так, що думаю я одне, а неусвідомлено вчиняю інакше.
106. Я нерідко відчуваю голос совісті та каяття.
107. У конфлікті я завжди наполегливо відстоюю свою правоту .
108. Я забуваю про власні проблеми, коли від мене залежить доля інших.
109. Я прив'язуюсь душею до речей: мені важко їх дарувати або викидати.
110. У конфліктах я частіше відчуваю власну провину й відповідальність.
111. Мої оцінки залежать не від моїх зусиль, скільки від настрою педагога.
112. Я вважаю чесність – універсальним принципом свого життя.
113. Деякі хитрощі у стосунках із людьми бувають досить корисними.
114. Завжди треба вчиняти відповідно до моральних принципів.
115. Краще злукавити й підтримати друзів, знаючи, що вони не праві.
116. Я знаходжу рішення складних ситуацій принципово новим способом.
117. Я глибоко переживаю образи й думаю гідно відповісти кривдникові.
118. Я чемно ставлюся до людини, навіть якщо вона мені неприємна.
119. Я ретельно стежу за тим, щоб кожна річ була на своєму місці.
120. Зазвичай я спокійний і не відчуваю внутрішнього напруження.
121. Незначний привід може викликати в мене лють та агресію.
122. Заняття, що вимагають тривалої зосередженості, мені не набридають.
123. Я просто не в змозі стояти в довгій черзі.
124. Коли завдання складне, я буду працювати доки не знайду рішення.
125. Я не в змозі перебороти кулінарні спокуси.
126. Я не дозволяю собі довго злитися і відновлюю емоційну рівновагу.
127. У мене часто бувають безпричинні зміни настрою.
128. Перед несподіваним викликом до начальства я спокійний.

129. Я дуже хвилююся, коли близькі люди затримуються.
130. Я рідко думаю про можливі невдачі, а завжди сподіваюся на краще.
131. В мене буває такий поганий настрій, що нічого б не бачив і не чув.
132. Я уникаю суперечок, щоб зберегти мирні відносини із друзями.
133. Буває що я силою змушую людину зробити те, що потрібно саме мені.
134. Я завжди переймаюся чужими проблемами, співпереживаю людям.
135. Я індивідуаліст, мені важко пристосовуватись до колективу.
136. Я не люблю одягатися яскраво й помітно.
137. Мені подобається бути центром уваги в компанії.
138. Я - ризикована людина, мені подобається екстрим та швидка реакція.
139. Перевтомившись перед сном, я важко засинаю, а з ранку я млявий.
140. Іноді я неусвідомлено поводжуся всупереч тому, що підказує розум.
141. Я почуваю величезне полегшення, коли прошу прощення.
142. Мене дратують успіхи моїх ворогів.
143. Треба намагатися жити для інших, відмовляючи собі заради їх блага.
144. Я підтримую думку, що вигода й гроші - основні мотиви діяльності.
145. Я завжди сам у відповіді за те, що зі мною відбувається.
146. Здійснення моїх бажань залежить переважно від щасливого випадку.
147. Я чесно розповідаю батькам про всі свої неприємності.
148. Про свій нечесний вчинок не треба нікому розповідати.
149. Практично завжди мої вчинки відповідають моїм переконанням.
150. Людям треба говорити лише те, що їм приємно.
151. Я не зациклююся на проблемах, а намагаюся їх творчо вирішити.
152. Мені докучають неприємні думки, які настирливо лізуть у голову.
153. Мені вдається ладити з людьми, у яких поганий характер.
154. Я в усьому прагну зберігати порядок.
155. У складній ситуації я опаную себе й вирішую проблему.
156. Я часто влаштовую бурхливі скандали, якщо мене роздратують.
157. Я могу довго терпіти дратівливість і докори хворої близької людини.
158. Коли хтось спізнюється, мене дратує очікування.
159. Я завжди оптимально планую свій час, роботу й відпочинок.

160. Я не можу перебороти себе, коли треба зробити нецікаву роботу.
161. Я витримую спокій, тактовність у суперечці й не дратуватися.
162. Іноді без причини почуваю себе подавленим, а іноді навпаки веселим.
163. Я впевнений у собі й можу успішно виступати перед аудиторією.
164. Я часто без причини турбуюся, як би чого не трапилося.
165. Я задоволений своєю долею.
166. Багато чого в житті я робив неправильно, і тому зараз я нещасний.
167. Я одержую задоволення, коли комусь допомагаю.
168. Коли я злюся, то мені хочеться кого-небудь ударити чи щось розбити.
169. Я люблю уважно вислуховувати скарги людей, щоб їм стало легше.
170. У мене є на все своя думка, і те, що їй не відповідає, я відкидаю.
171. Я не люблю притягувати до себе зайву увагу.
172. Для мене важливо, щоб мною захоплювалися всі мої знайомі.
173. Я одержую задоволення від прийняття ризикованих рішень.
174. Нерідко я почуваюся втомленим й можу зірватися на близьких людях.
175. Іноді я роблю те, що засуджував, шкодую, але знову повторюю це.

Ключ до обробки даних. Ступінь сформованості кожної якості визначається шляхом підрахування суми загальної кількості балів по кожній шкалі. Показники **змісту** характеру: совісність (С.) – 1, 36, 71, 106, 141; гординя (Г.) – 2, 37, 72, 107, 142; альтруїзм (Ал.) – 3, 38, 73, 108, 143; корисливість (Кор.) – 4, 39, 74, 109, 144; відповідальність (Від.) – 5, 40, 75, 110, 145; екстернальність (Ек.) – 6, 41, 76, 111, 146; чесність (Ч.) – 7, 42, 77, 112, 147; лукавість (Л.) – 8, 43, 78, 113, 148; принциповість (Прин.) – 9, 44, 79, 114, 149; конформність (Кон.) – 10, 45, 80, 115, 150; креативність (Кр.) – 11, 46, 81, 116, 151; ригідність (Риг.) – 12, 47, 82, 117, 152; толерантність (Тол.) – 13, 48, 83, 118, 153; педантичність (Пед.) – 14, 49, 84, 119, 154; самоконтроль (С/к) – 15, 50, 85, 120, 155; збудливість (Збуд.) – 16, 51, 86, 121, 156; терплячість (Терп.) – 17, 52, 87, 122, 157; імпульсивність (Імп.) – 18, 53, 88, 123, 158; організованість (Орг.) – 19, 54, 89, 124, 159; слабовілля (Слаб.) – 20, 55, 90, 125, 160; емоційна стабільність (Ем. ст.) – 21, 56, 91, 126, 161; емоційна лабільність (Лаб.) – 22, 57, 92, 127, 162; впевненість (Вп.) – 23, 58, 93, 128, 163; тривожність (Тр.) – 24, 59, 94, 129, 164; оптимістичність (Опт.) – 25, 60, 95, 130,

165; меланхолійність (Мел.) – 26, 61, 96, 131, 166; доброзичливість (Доб.) – 27, 62, 97, 132, 167; агресивність (Аг.) – 28, 63, 98, 133, 168; емпатія (Емп.) – 29, 64, 99, 134, 169; індивідуалізм (Інд.) – 30, 65, 100, 135, 170; скромність (Скр.) – 31, 66, 101, 136, 171; демонстративність (Дем.) – 32, 67, 102, 137, 172; стресостійкість (Стр/ст.) – 33, 68, 103, 138, 173; нервово-психічна ослабленість (Н/пс. ос.) – 34, 69, 104, 139, 174. Шкала оцінки: 7–10 балів – високий рівень; 3–6 – середній; до 3 балів – низький.

Показники *структури* характеру: суперечливість характеру (Суп.) – 35, 70, 105, 140, 175. Інші показники *структури* характеру визначаються як функції змісту характеру. Урівноваженість характеру = С/к. + Тер.+ Орг.+ Ем. ст. + Стр/ст / 5.

Неурівноваженість характеру = Збуд.+ Ім.+Слаб.+Лаб.+ Н/пс. ос. / 5.

Сила характеру = (С/к. + Тер.+ Орг.+ Ем. ст. + Стр/ст + Вп.+ Від.+ Ч.) / 8.

Слабкість характеру = Збуд.+ Ім.+Слаб.+Лаб.+ Н/пс. ос + Екс.+Л.) / 7.

М'якість характеру = (С.+Ал.+Доб. + Емп.) / 4.

Жорсткість характеру = (Г. + С/к + Орг+ Аг.+Інд.+Стр/ст.) / 6

Цілісність характеру = (Пр. + Ем. ст.+Орг.+ С.+ Від + Ч.) / 6

Дана методика дозволяє вивчати невротичні тенденції, що перешкоджають гармонійному розвитку особистості в складних життєвих умовах.

Визначення проблемних характерологічних аспектів є основою розробки системи психологічної допомоги людині, що перебуває в складній життєвій ситуації. Розвиток поступливості, м'якості, терплячості лежить в основі психотерапевтичної допомоги особистості, яка має психологічні проблеми, пов'язані з перебуванням у стресогенних умовах професійної депривації.

Список використаних джерел

1. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков /А.Е. Личко / – Л. : Медицина, 1983. – 208 с.
2. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов / – М., Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.